

Scientific journal
PHYSICAL AND MATHEMATICAL EDUCATION
Has been issued since 2013.

ISSN 2413-158X (online)
ISSN 2413-1571 (print)

Науковий журнал
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНА ОСВІТА
Видається з 2013.

<http://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/>

Семенов О.М. Семен Устимович Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень // Фізико-математична освіта : науковий журнал. – 2016. – Випуск 4(10). – С. 117-120.

Semenog O.M. Semen Ustimovich Goncharenko as akmeosobystist methodology In the field of scientific and pedagogical research // Physical and Mathematical Education : scientific journal. – 2016. – Issue 4(10). – P. 117-120.

УДК 374.7

О.В. Семенов

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Україна

СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО ЯК АКМЕОСОБИСТІТЬ У ЦАРИНІ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Актуальність проблеми. У динамічному сьогоденні зростає вага методологічної культури дослідників, їх здатності до критичного осмислення, наукового обґрунтування і творчого застосування певних концепцій, норм і методів пізнання. Така діяльність вимагає постійної копійки розумової праці, умінь інтерпретувати різні концепції і теорії, здатності до творчого осмислення аналізованого матеріалу, прагнення до саморозвитку тощо. Однак, як показує аналіз кваліфікаційних робіт, частина з них характеризується розпливчастим методологічним обґрунтуванням, їм не властиві евристичність і прогностичність, а деякі безбарвно-невизначні за стилем.

Проблема якості науково-педагогічних досліджень посилює вимоги до загальнонаукової, методологічної підготовки майбутніх учителів у вищій школі. Мета підготовки - сприяти оволодінню студентами методологією наукового пізнання, законами розвитку суспільства, природи, людини, закономірностями, принципами, методами розвитку фундаментальних наук, основними теоріями і концепціями, категоріями і термінами. Результатом підготовки, доводить П. Кабанов [10], є сформований рівень наукового світогляду, а також відповідний рівень методологічної культури, що включає спеціалізовані, загальнонаукові і філософські знання, вміння та навички визначати і створювати універсальні стратегічні форми діяльності.

На потреби підвищувати рівень культури науково-педагогічних досліджень, методологічної культури педагогів наголошував С.Гончаренко. Методологічна культура, - писав видатний український методолог [9, с. 500], – це культура мислення, що ґрунтується на методологічних знаннях, дослідницькій позиції, яка ніби поєднує в собі позиції читача й критика літературного твору, а її необхідною складовою є рефлексія, що дає змогу побачити багатство змісту досліджуваної діяльності як у ретроспективі, так і в перспективі [11, с.126]. «Не приймати на віру жодного авторського твердження, не робити з нього абсолюту, догми, яким привабливим або логічно бездоганим воно б не здавалося на перший погляд... Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху у професійній діяльності» [4, с.188–189].

Ступінь дослідженості проблеми. Фундаментальні наукові праці доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України Семена Устимовича Гончаренка (9.06.1928 – 7.04.2013) у галузі методики і дидактики фізики, методології і теорії педагогіки, загальної дидактики, спонукають замислитися про те, як зберегти й розвинути самобутність педагога-дослідника у глобалізованому світі. Значним є внесок дослідника у стратегічний розвиток освіти і науки в Україні: фахівець активно розробляв Концепцію середньої загальноосвітньої школи України (1991), Концепцію гуманітаризації освіти (1994), стандарти змісту шкільної фізичної освіти. Ґрунтовні дослідження вченого з проблем змісту шкільної фізичної освіти (підручники та посібники з позакласного читання, збірники олімпіадних задач з фізики для учнів старшої загальноосвітньої школи та шкіл із поглибленим вивченням) відомі широкому колу освітян України. Докторську дисертацію С.Гончаренка «Методологічні і теоретичні основи формування в учнів середньої школи природничо-наукової картини світу» (1990) вважають бестселером.

Вагомий науковий доробок С.Гончаренка і з проблем розвитку методологічної культури науково-педагогічних кадрів. Окремі аспекти праць вченого в контексті методології науково-педагогічних досліджень розглядають Н.Ничкало [13], Ю.Мальований [12], В.Радкевич [15], О.Лаврентьєва [11], С.Сисоєва, Т.Кристочук [16] та ін. Семена Устимовича Гончаренка називають акмеособистістю, шанованою у царині методології науково-педагогічних досліджень.

Мета статті. З урахуванням напрацювань дослідників, а також наукових праць та безпосереднього спілкування з доктором педагогічних наук, професором, дійсним членом НАПН України С.Гончаренком у межах статті розглянемо деякі аспекти культури науково-педагогічних досліджень, методологічної культури учителя крізь призму самобутнього індивідуально-творчого стилю вченого. Акмеологія вивчає вищий прояв професійного, особистісного самовираження та

самоствердження людини; стан акме є атрибутом гармонійної, творчої, самоактуалізованої особистості [14, с.164]. Семен Устимович саме і є взірцем духовно-інтелектуальної, творчої, «самоактуалізованої» сили.

Основна частина. Аналіз наукових праць С. Гончаренка [2-9] засвідчує, що вчений збагатив педагогічну науку ґрунтовними дослідженнями з гуманітаризації освіти, фундаменталізації її змісту. Гуманітаризація освіти, за С. Гончаренком, – це її переорієнтація з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед світу культури, світу людини; на формування в молоді гуманітарного й системного мислення. Гуманітаризація здійснюється через систему заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання, що передбачає відображення в ньому в доступній формі світової філософської й загальнокультурної спадщини, філософських і етичних концепцій, історії науки, а також підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін при радикальному їх оновленні [8, с. 108].

«Український педагогічний словник» С. Гончаренка(1997) [7], на який у googlescholar подано 3446 посилань, містить понад 3000 статей про поняття і терміни, нові педагогічні теорії та концепції, категорії, які узагальнюють та систематизовують інформацію з теорії і практики навчання та виховання. Своє завдання автор вбачав у тому, щоб неупереджено та об'єктивно викласти матеріал, суть різних педагогічних концепцій і теорій, без однозначного й безапеляційного їх оцінювання [7, с.7]. Лексикографічну працю було визнано однією з найкращих на конкурсі, організованому Міністерством освіти і науки України та Міжнародним фондом «Відродження» в рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». Друге видання словника, доповнене, виправлене і розширене, видруковане у 2011 році [8].

Учений постійно шліфував педагогічну термінологію. Наприклад, педагогіку в першому виданні словника (1997) називає наукою про навчання та виховання підростаючих поколінь [7, с. 250], а в другому - окреслює педагогіку як особливу галузь соціальної практики, уточнює це визначення характеристикою щодо суті розвитку і формування людської особистості та опрацювання на цій основі теорії і методики виховання і навчання як спеціально організованого процесу» [8, с.245].

С. Гончаренко приділяв особливу увагу обґрунтуванню наукознавчих проблем педагогіки. Методологію педагогіки означає як систему знань про структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи набуття знань, що відображають педагогічну дійсність, а також як систему діяльності з одержання таких знань і обґрунтування програм, логіки, а також як вчення про цю систему [9, с. 499]. Методологія педагогіки включає такі положення: вчення про структуру і функції педагогічного знання; вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий зміст; вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; учення про способи використання одержаних знань для вдосконалення практики [там само].

У книзі «Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення» дослідник зауважував: «...Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, яка характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом. Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові питання освітньої практики: в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)? Кого навчати? Коли починати систематичне навчання? Чого вчити (зміст освіти)? Як вчити (методи, прийоми, технології)? Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти? Мова йде про пізнання й застосування законів і закономірностей навчально-виховного процесу...» [4, с.4-5]. Надрукована невеликим тиражем книга є зразком наукового аналізу генези дидактичних систем і концепцій від античності до початку ХХ століття, інтерпретації фундаментальних педагогічних закономірностей з позицій сьогодення. Однак, зазначає Ю.Мальований: робота залишилася незавершеною, розгляд бурхливих освітніх процесів минулого століття автор закінчити не встиг [12].

Методології і сучасним методам і методиці проведення дослідження присвячений посібник С.Гончаренка «Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям» [3]. Семен Устимович доводив, що фундаментальні педагогічні дослідження виявляють органічні зв'язки між різними соціально-педагогічними феноменами, розкривають і характеризують їхню взаємозалежність, встановлюють певну субординацію явищ та процесів у сфері виховання й освіти, визначають методологічно орієнтовану на потреби освітньої практики й державної соціальної політики систему обґрунтованих принципів і механізмів оновлення структурно-змістових параметрів загальної та професійної освіти, виявляють закономірності якісного зростання і перспективи розвитку полікультурних освітніх систем. Семена Устимовича називали майстром наукового дослідження, спокійного і виваженого доказу (теза – аргументи (система умовиводів) – висновок). Тези містять відповідь на запитання «Що доводиться?», аргументи реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ.

Наприклад: «Не будь-який пошук відповіді на запитання можна віднести до проблемних. Якщо в результаті дослідження з'ясується, що аналізоване нами відоме явище підпорядковане вже відомому закону, то поставлене запитання не є проблемним. Отже, до проблемних відносимо монографічні дослідження, які містять поєднання аналізу непізаного, невідомого з припущенням про можливість дії невідомого з припущенням про можливість дії невідомого закону в певному непізаному середовищі» [3, с. 145].

До характеристики методологічної культури С. Гончаренко застосовував акмеологічний *підхід*, що багатомірно характеризує стан особистості педагога, є стрижнем професійного світогляду педагога, його професійно-педагогічної культури. Справжня інтелігентність, безкорисливість, наукова порядність і правдивість, високий рівень емпатійності, служіння Істині, корисність діяльності для суспільства, чесне ставлення до наукових результатів – характерні ознаки індивідуального стилю академіка Семена Устимовича Гончаренка. Становлення і розвиток особистості значною мірою залежить від позитивного розгортання її «Я-концепції», – наголошував фахівець й акцентував увагу на «...відносно стійкій, більшою чи меншою мірою усвідомленій системі уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна і на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. «Я-концепція» – цілісний, хоча й не

позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного «Я», виступає як установка щодо самого себе і включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо (самосвідомості); емоційний – самоповага, самоприниження тощо; оцінково-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо» [8, с. 510]. «Я-концепція» визначає ефективність і продуктивність людської діяльності, ставлення до життя, до самої себе, а також впливає на суб'єктну позицію кожного, набір його соціальних ролей, а відтак і на професійний статус.

Людина-гуманіст і взірєць духовно-інтелектуальної сили, Професіонал найвищого рівня, «приклад стриманого і спокійного патріотизму» користувався незаперечним авторитетом серед фахівців, численних докторантів і аспірантів. Це совість педагогічної науки, - зазначає Н.Ничкало [13].

Ця «зіткана з доброти» (М.Степаненко) людина мала загострене відчуття причетності до проблем педагога, відповідальність за честь педагогічної науки, повсякчасну готовність поділитися енциклопедичними знаннями зі світом, щоб цей світ став досконалішим, розумнішим. Наприклад, у присвяті «Українського педагогічного словника» Семен Устимович пише так: «Близьким і друзям, які переконали автора в тому, що не зовсім досконала, але реально існуюча книга значно корисніша від досконалої, але не існуючої, присвячується».

Академік Нелля Григорівна Ничкало згадує: «унікальне явище в організації наукової праці – робочий стіл Семена Устимовича. На столі завжди можна було знайти найновіші вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, десятки дисертацій та авторефератів аспірантів і докторантів (і «своїх», і не «своїх») [13, с.164]. Знамените для багатьох поколінь дослідників гончаренківське «Може бути...», «Семенівські бані» (звіти аспірантів і докторантів) стимулювали здобувачів наукового ступеня у подальшому більш глибоко осмислювати нові теорії та концепції, критичніше аналізувати стан проблеми, налаштовували на дотримання методологічних вимог у науково-дослідній роботі.

Характеризуючи етичні вимоги до вченого, Семен Устимович Гончаренко, надає пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного зокрема. «Імперативами вченого, - пише С.Гончаренко, мають стати служіння Істині, корисність діяльності для суспільства, чесне ставлення до наукових результатів [4, с.45]. В іншій статті читаємо: цілком очевидно є вага бібліографічної культури дослідника. Сьогодні це показник зрілості, етична складова і критерій виваженого аналізу наукових робіт [2, с.27-28].

Прикметна риса наукових текстів – прозорість, чіткість і особливий полемічний заряд. Він умів зацікавити читачів і «не відпустити до останнього рядка» предметом досліду, розвитком теми та переконливістю лаконічно викладених, логічно вмотивованих і глибоких аргументів.

Наприклад: Буття людини тримається на двох китах: почуттях і знаннях. Почуття без знань неефективні; знання без почуттів нелюдяні. Наука і суспільство об'єднані багатьма зв'язками. Існу цілий спектр відношень філософських, соціальних і етичних, за допомогою яких наука впливає на суспільство і сама зазна його впливу. Етична роль науки пов'язана з розумінням того, що еволюція життя на Землі визначається досить нестійкою рівновагою фізичних умов на нашій планеті [5, с.44].

Педагог-дослідник ретельно розмірковував над кожним новим науковим дослідженням, над тлумаченням кожного авторського терміна і завжди щедро пропонував авторські ідеї стосовно вдосконалення поняттєво-термінологічного апарату, уточнення чи обґрунтування змісту основних категорій, понять і термінів сучасної педагогіки. Власним прикладом і досвідом С.Гончаренко доводив потребу підвищувати рівень культури науково-педагогічних досліджень, методологічної культури, що особливо важливо для викладача-дослідника. Від особистості, його методологічної рефлексії, ерудиції, інтелігентності, професійної культури залежить авторитет педагогічної освіти і науки двадцять першого століття.

Наукові праці С. Гончаренка відображають потреби якості науково-педагогічних досліджень, відповідного рівня методологічної культури здобувачів, серед складників якої видатний український методолог виділяє культуру мислення, що ґрунтується на методологічних знаннях, дослідницькій позиції, рефлексію, що дає змогу яскравіше побачити зміст досліджуваної діяльності. До характеристики методологічної культури С. Гончаренко застосовував акмеологічний підхід, що багатовимірно характеризує стан особистості дослідника, є стрижнем професійного світогляду, професійно-педагогічної культури. Наскрізна риса книг - пріоритет моральних вимірів і соціальна відповідальність дослідників. Академічна культура дослідника як чинник професійного розвитку і саморозвитку особистості у вимірах наукових праць С. Гончаренка потребує більш детального розгляду в наступних статтях.

Список використаних джерел

1. Семен Устимович Гончаренко : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К. : Нілан-ЛТД, 2013. – 195 с. – (Сер. «Академіки НАПН України»; вип. 21). – На пошану пам'яті Семена Устимовича Гончаренка.
2. Гончаренко С. Етичний кодекс (імперативи) вченого /Семен Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – Випуск 1. – К., Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2011. – С. 20-27.
3. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. — Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. –278с.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – С. 188–189.
5. Гончаренко С. Про покликання вченого / Семен Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – Вип. 3. – К., Полтава: ПНПУ ім. В.Г.Короленка, 2012. – С. 44-55.
6. Гончаренко С.У. Про фундаментальні і прикладні педагогічні дослідження, або «Не споруджують освіту на піску»/ С. У. Гончаренко. // Шлях освіти. – 2010. – № 2. – С. 2–10.
7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник /Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

8. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко // Видання друге, доповнене й виправлене. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
9. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь; Акад. пед. наук України. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
10. Кабанов П. Г. Методологическая культура педагога как предмет философского анализа : дис. ... к-та филос. наук : 09.00.01 / Кабанов Петр Георгиевич. – Томск, 1997. – 215 с.
11. Лаврентьева О. О. Развитие методологической культуры майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект : [монографія] / О. О. Лаврентьева; за ред. проф. Л. О. Хомич. – Київ : Видавничий дім, 2014.
12. Мальований Ю. І. Лицар педагогічної науки///Семен Устимович Гончаренко : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К. : Нілан-ЛТД, 2013. – С.21-23.
13. Ничкало Н. Творча спадщина Вченого – народний скарб/Нелля Ничкало // Семен Устимович Гончаренко : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К. : Нілан-ЛТД, 2013. – С. 10-15.
14. Проблемы развития системы акмеологических наук /под ред. Н.В.Кузьминой, А.М.Зимичева. – СПб. : Изд. СПАА, 1996. – 268 с.
15. Радкевич В.О. Методолог, дидакт, гуманіст/ В.О.Радкевич//Семен Устимович Гончаренко : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М. ; наук. ред. Заліток Л. М. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К. : Нілан-ЛТД, 2013. – С.16-20.
16. Сисоева С.О. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник / С.О.Сисоева, Т.Є.Кристочук. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 360 с.

Анотація. Семенов О.М. Семен Устимович Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень.

У статті здійснено аналіз деяких аспектів методологічної культури учителя, культури науково-педагогічних досліджень крізь призму самобутнього індивідуально-творчого стилю видатного методолога і дидакта, доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України Семена Устимовича Гончаренка. Закцентовано увагу на авторських ідеях майстра наукового дослідження стосовно сутності основних понять педагогіки, етичних вимогах до вченого.

Ключові слова: педагог-дослідник, культура науково-педагогічних досліджень, методологія педагогіки, методологічна культура педагога, Семен Устимович Гончаренко.

Аннотация. Семенов А.Н. Семен Устинович Гончаренко как акмеособистість в области методологии научно-педагогических исследований.

В статье проведен анализ некоторых аспектов методологической культуры учителя, культуры научно-педагогических исследований сквозь призму самобытного индивидуально-творческого стиля выдающегося методолога и дидакта, доктора педагогических наук, профессора, действительного члена НАПН Украины Семена Устимовича Гончаренко. Акцентировано внимание на авторских идеях мастера научного исследования о сущности основных понятий педагогической, этических требованиях к ученому.

Ключевые слова: педагог-исследователь, культура научно-педагогических исследований, методология педагогической, методологическая культура педагога, Семен Устинович Гончаренко.

Abstract. Semenog O. M. Semen Ustimovich Goncharenko as akmeosobystist methodology In the field of scientific and pedagogical research.

The article analyzes some aspects of methodological culture Teacher culture of scientific and educational research in the light of a distinctive individual creative style and outstanding methodologist dydakta, doctor of pedagogical sciences, professor, member of NAPS Ukraine Ustimovich Semen Goncharenko. Zaksentovano attention to the author's ideas Wizard research regarding the nature of the basic concepts of pedagogy, ethical requirements for the scientist.

Key words: Teacher, culture of scientific and educational research, basic concepts of pedagogy, methodological culture Teacher, Semen Goncharenko.